

KOMMENTAR

Norgeshistorie i Moskva-arkiv

GJEMT I MOSKVA: Et lite stykke norgeshistorie ligger i hyllene i det såkalte «Spesielle Arkiv» på Vyborg-gaten i Moskva.

Aftenposten 3/2 - 1993

HALVOR TJØNN

Kommentatoren er Aftenpostens Moskva-korrespondent

Guinede papirer forteller om en gruppe nordmenn som trakk det maksimalt mest uheldige lodd i livet: Først lot de seg verve til Hitlers armé på Østfronten. Deretter havnet de i sovjetisk fangenskap.

206 nordmenn har fått sine navn nedtegnet i dette sovjetiske arkivet. Flertallet var frontkjemper. Mellom 40 og 50 kom aldri tilbake til Norge, viser materialet som Aftenposten nylig fikk tilgang til. De norske krigsfangene som endte sine dager i GULag-leirene, ligger gravlagt omkring i den tidligere Sovjetunionen.

Av naturlige årsaker har historien om frontkjemperne ikke vært det etterkrigsgenerasjonen har befattet seg mest med. Å la seg verve til krigsinnsats av en fremmed makt, attpåtil en okkupasjonsmakt, er pr. definisjon galt. Ingen bortforklaringer eller unnskyldninger kan endre det faktum. Hver enkelt frontkjemper som kom

hjem etter krigen fikk da også sin straff.

Frontkjemperne var så ettertrykkelig på den tapende side i krigen. Ikke desto mindre var og er de medlemmer av det norske samfunn. Det som skjedde med dem er en del av norsk historie, enten man liker det eller ei. I dag – snart 50 år etter at krigen sluttet – bør dette kunne behandles som fortid og som historie. Dessuten har historien om de norske frontkjemperne et viktig humanitært aspekt: De som døde i Hitlers tjeneste var ikke bare nazister. For dem som satt igjen hjemme var de falne først og fremst fedre, sønner eller brødre.

Mange av disse guttene har slektninger som i alle år etter krigen har håpet å få vite hva som egentlig skjedde i de sovjetiske fangeleirene. Hustru eller barn hjemme ble ofte ikke meddelt annet enn at mannen eller faren var død eller tatt til fange. Etter krigen gjorde norsk UD en stor innsats for å kartlegge deres skjebne. Men ikke minst reaksjonen etter Aftenpostens artikkel sist søndag viser at endel mennesker har levd i uvissheit i snart et halvt århundre. Åpningene av de sovjetiske arkivene gir håp om at de aller fleste som mistet slektninger i GULag-leirene nå får vite hva som hendte og hvor de døde ligger begravet.

Kanskje kan fremtidige arkivfunn gi flere opplysninger om deres skjebne. Arkivene som den havarerte sovjetstaten etterlot seg er så enorme at ingen har oversikt over hva som

skjuler seg der. Ikke på mange år ennå vil vestlige og russiske arkivekspertter få noenlunde oversikt over hva som finnes av dokumenter.

Hva som imidlertid er sikkert, er at alle dokumenter som omhandler krigsfangene i Sovjetunionen er rystende lesning. Akkurat som de norske fangene i Nazi-Tyskland ble frontkjemperne utlevert til fienden på nåde og unåde. Rene tilfeldigheter kunne avgjøre om man slapp fra det i live.

I likhet med sine tyske kolleger hadde de russiske fangevokterne for vane å skrive ned de mest essensielle fakta om hver enkelt fange. Først navn og fødested, deretter alder og yrke, partimedlemskap og religion. Så følger gjerne en sykdomshistorie som overliater lite til fantasien: Etter en tid i leiren er fangen avkreftet og må ha behandling.

Når krigsfangene nådde dette stadium, var det vanligvis lite som kunne gjøres for dem. I de såkalte medpunkt – sykestuene i GULag-leirene – var det ikke noe tilbud om behandling av livstruende sykdommer. Leirlegene kunne i høyden lindre smertene. Arkivmaterialet forteller om flere norske 20-åringer som døde av hjertesvikt. Andre diagnoser er tuberkulose, tyfus eller det som i sovjetisk terminologi het «utmattelse av 3. grad». Uansett om de befant seg på gal eller riktig side i krigen, led de fleste av de unge guttene en ytterst smertefull død.

Nå var det langt fra slik at de norske krigsfangene hadde det verre enn

lidelsesfeller fra andre krigførende land. Tvertimot tyder det meste på at de hadde det bedre. Av de hundretusen tyske krigsfanger overlevde bare en brøkdell. Blant de norske krigsfangene var andelen adskillig større.

Sikkert kom det de norske frontkjemperne til gode at Norge ble ansett som en vennligsinnet og alliert nasjon like etter krigens slutt. Det var tydeligvis ikke noe ønske fra sovjetisk side om å straffe de tilfangetatte nordmenn unødig hardt, til tross for at de altså hadde deltatt på tysk side. Flere steder i krigsfangearkivet er det vedlagte brev som forteller at de sovjetiske myndigheter ikke har kompromitterende opplysninger om angjeidende fange. Vedkommende kan derfor sendes hjem til Norge ved første anledning, heter det. Allerede høsten 1945 kom repatrieringen i gang. I løpet av 1946 ble en hel del tidligere frontkjemper utlevert til norske myndigheter.

På denne bakgrunn er det litt av et mysterium hvorfor russerne beholdt en liten gruppe frontkjemper i leirene helt til høsten 1953. Det gav knapt noen politiske gevinster i forhold til Norge. Krigstidens fiende, Tyskland, var forlengst nedkjempet.

Sannsynligvis er forklaringen så enkel som den kan bli: Det satt ved Stalins død millioner på millioner av mennesker i GULag-leirene. En liten håndfull nordmenn fra eller til spilte liten rolle, om da myndighetene i det hele tatt visste hvor de befant seg.